

Üzenet érkezett

Bevezető a Marshall McLuhan-blokkhoz

Az egyesek által sokat vitatott, mások által paradigmaváltó szerzőnek gondolt Marshall McLuhan születésének századik évfordulóján, 2011-ben szerte a világon megemlékeztek a kanadai médiaelmélet-íróról. Az európai események a <http://mcluhan2011.eu> URL-cím alatt találhatóak, köztük több konferencia is, illetve ezek linkjei. Az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetében rendezett „McLuhan üzenetei” című nemzetközi konferencia, melynek előadásai közül néhány a *Replika* jelen számában tanulmány formában olvasható, más európai rendezvényekhez hasonlóan szintén e megemlékezés jegyében zajlott.¹ Szívesebben használnám azonban a feltétel nélküli hódolatot és komor dignitást sugalló megemlékezés szó helyett az aktívabb viszonyt tükröző adaptációt, kritikát, újrafelhasználást. A Vrije Egyetem által október végén Brüsszelben rendezett konferencia a „McLuhan médiafilozófiája” címet viselte. Az itt nyitóelőadást tartó kutatók közül Robert K. Logan két könyvben is társszerzője volt McLuhannek, és Brüsszelben a „McLuhan, a digitális média, és ezek kapcsolatának megértése” címmel beszélt. Paul Levinson, a *Digital McLuhan* című könyv szerzője előadásának címe ez volt: „McLuhan glosszái mint Facebook-szabályok és Twitter-bejegyzések”, és ehhez hasonlóan sokatmondó az alcím is: „Hogyan kalauzol minket a digitális korban a Vízöntő bölcse?” De ugyanezt látjuk a fél évvel korábbi berlini, „Re-touching McLuhan – The Medium is the Message” című konferencián is, amely egy barcelonai és egy római rendezvényvel együtt alkotta a „McLuhan Galaxy” című programsorozatot. Stanley Cavell, aki előzőleg a térnek a mcluhani elméletben elfoglalt helyéről írt könyvet, Berlinben „McLuhan, a taktilitás és a digitális” címmel vezette elő gondolatait. A címek alapján feltételezhetjük, amit az ELTE-n rendezett konferencián aztán tapinthatóan is megtapasztalhattott az érdeklődő, hogy tehát folyamatosan zajlik a saját korában főleg a televízió kutatójának minősülő McLuhan elméletének a kortárs digitális környezethez való adaptációja. En-

¹ A magyarországi események a fentihez hasonlóan egy közös honlapon találtak otthonra, ahol a Kitchen Budapest munkatársai gyűjtötték össze a releváns információkat (<http://mcluhan100.kibu.hu>). Workshop, webes és televízióra épülő kollektív akció, múzeumi program, konferencia egyaránt megtalálható volt a hazai programsorozatban.

nek okai számosak, és anélkül, hogy itt a többire kitérnék, két alapvetőt mindenképpen meg kell említeni. Egyrészt McLuhan, ahogy sokan mondják, látónoki módon jósolta meg a hálózati társadalmat (Teiresziasz, mondja róla egy fülszöveg). Másrészt (hogy a metaforát mitikus felhangjaitól megfosszuk) a tapintás nagy elméletírója ironikus módon valóban vak volt: sok mindent nem látott, vagy talán túl sok mindent látott, és ezért elmélete folyamatosan finomításra vagy épp kritikára szorul.

Az ELTE-n rendezett konferencia az október végi brüsszelihez hasonlóan interdiszciplináris módon közelítette meg az életművet, és ezt az egyes szekciók címei is tükrözték (lásd <http://media.elte.hu/mcluhan/index.html>). A *Replika* jelen számában olvasható tanulmányok, illetve az ezek alapját képező magyar nyelvű konferencia-előadások szerzői kettő kivételével a második, magyar nyelvű napon szerepeltek. A két kivétel Halász László és Z. Karvalics László, akik az első napon a konferencia nyitóelőadói voltak. Halász László a média- és művészetpszichológia tárgykörében írt könyveket, de Marshall McLuhan magyarországi fogadtatásában is igen nagy szerepet játszott, amennyiben ő szerkesztette azt az 1985-ös válogatást, amelyben McLuhan-szövegrészletek és McLuhan kritikáinak szövegei először jelentek meg magyar nyelven. Halász László az általa „mcluhaniádáknak” nevezett hangzatos fordulatokat és a *celeb scholar* ikonikusságát – és ezzel összefüggésben McLuhan stílusát – elemzi tanulmányában. A tanulmány középpontjában mégis McLuhan technológiai determinizmusának érzékelépszichológiai szempontú fejtegetése áll, például a mindenkori új médiumok mint új észlelési módok vonatkozásában. Így a tartalom és médium (vagy másképpen kultúra és médium) relatív volta és felcserélhetősége és az agyféltekék közti különbség, ahogy azt a kései McLuhan elméletébe beépítette. A másik nyitóelőadó, Z. Karvalics László jól ismert név az információs társadalom elméletének hazai berkeiben, számos könyvet jegyez a témában. Ő a (hangsúlyosan szociológiai megalapozottságú) információelméletek felől közelíti McLuhan munkásságát, és frappáns kérdésfelvetésére tanulmánya végén hasonlóan frappáns és meggyőző választ ad. Z. Karvalics ugyanis arra kíváncsi, hogy mennyiben járult hozzá McLuhan az információs társadalom elméletének kidolgozásához. A szerző alapos szövegismerettel rendelkezvén összeméri a mcluhani állításokat az információs társadalom kritériummodelljeivel, illetve történeti-konceptuális modelljével, és arra jut, hogy bár McLuhan megvilágította „az információs társadalomba forduló kortárs amerikai panoptikum számtalan szegletét”, de „érdeklődésének tárgya mindvégig a mediatizált kultúra maradt”. Ilyképpen a szerző McLuhan elméletét nem tartja az információs társadalomról szóló irodalom adekvát alkotórészének.

Ez persze Z. Karvalics szerint nem jelenti azt, hogy az elméletíró fogalomkészlete ne volna hasznosítható egyéb területeken. Így tesz Gárdonyi László művészettörténész a „Művészet és média” szekcióból, aki Halász Lászlóhoz hasonlóan az egyik legnehezebb mcluhani fogalompárost, a forró és hűvös ellentétét elemzi tanulmányában (melyet a konferencián angolul adott elő). A szerző mcluhani és más szöveghelyek segítségével bizonyítja, hogy a forró-hűvös szembeállítás az értelmezők sokszor sztereotípiá-szerűen alkalmazták a beható elemzés helyett. A szóban forgó tanulmány épp arra mutat példát, hogy a maguk eredeti helyén talán elliptikus gondolatmozaikok kibontva meglik a helyüket egy kifejtett magyarázatban. Az alkalmazott kontextusok (Riegl az optikus-haptikus ellentétéről, Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás a tapintásról), párosulva a szerző igen érzékeny és kifejtő értelmezésével, magyarázatot adnak a mcluhani *hot/cool* fogalompárra. Tulajdonképpen a tanulmány önmagán keresztül cáfolja meg azt, amit McLuhan szövegeiről állít: „csak a végletes

elutasítás vagy elfogadás mellett dönthet az olvasó, kreatív módon továbbvezetni a gondolatait lehetetlen”. Míg Gárdonyi írásában sok mcluhani szöveghelyet elemez és helyez megvilágító kontextusba, addig a jelen válogatásban a konferencia „Társadalom, tömegkultúra, médiumelmélet” szekciójában szereplő Pólya Tamás McLuhan kritikájára helyezi a hangsúlyt. A mcluhani (és véleménye szerint részben Meyrowitzra és Postmanre is érvényes) technológiai determinizmus ellensúlyozásaképpen azt a tételt igyekszik bizonyítani, hogy a technológia csak kihasznál bizonyos, már létező képességeket, vagyis „az egyéni cselekvő nem egyszerűen elszenvedí e technikai hatásokat, hanem hajlamai, késztetései és képességei, s természetesen kulturális meghatározottságai szerint viszonyul valamiképpen a technikai és technológiai környezet által *felkínált lehetőségekhez*”. Ennek az állításnak az igazolásként azt vizsgálja, hogy milyen hajlamokat segítenek elő és melyeket hátráltatnak az új médiumok; ugyanakkor perspektívája üdítő módon történeti is egyben. A mondhatni történelmen átívelő szórakozási, felhalmozó és énkifejező hajlamok nem változnak, csak „a mérték, az ütem, s ezzel a cselekvés mintázatának egésze”. Pólya Tamással ellentétben Túry György, aki szintén ebben a szekcióban adott elő, McLuhant éppen, hogy felmenti a technológiai determinizmus vádjáról. A szerző ezt a „rehabilitációt” (első látásra furcsa módon) éppen annak a kritikai kultúrakutatásnak a perspektívájából végzi el, mely McLuhan kritizálásából a leginkább kivette a részét, mondván, a szerző számára a kultúra indifferens, vagy maximum passzív elszenvedő a technológiával szemben. Túry rövid, ám annál velősebb előadásában két fontos tanulságra jut. Először is tudatosítja olvasóiban, hogy McLuhan elméletén, amely többek között (de meghatározó módon) egy misztikus és univerzális katolicizmusból (konkrétan Teilhard de Chardinból) táplálkozik, nem feltétlenül lehet számon kérni (szélső)baloldali szempontokat (például Hans Magnus Enzensbergerét). Másodsor pedig dokumentált McLuhan-nyilatkozatok alapján cáfolja McLuhan homogén technológiai determinizmusát, és felhívja a figyelmet arra, hogy a kanadai médiateoretikus az angol kultúrakritikai hagyományban állva az embernek a technológián keresztül kreatív kultúraformáló lehetőségeit hangsúlyozta. Sőt mi több, a kultúra fennmaradása érdekében a mindenkor barbár technológia felhasználásának imperatívuszát fogalmazta meg.

Hargitai Henrik tanulmánya, „A Gutenberg-galaxis nyitott zárójelben” éppen a technológiai determinizmus témakörén keresztül kapcsolódik Pólya Tamás és Túry György szövegeihez, és bár Hargitai az „Új médiumok és kisajátításuk” című szekcióból jött, akár tartozhatna volna ők hárman ugyanabba a szekcióba is. Hargitai dolgozatában ugyanis többek között érinti például az új médiumok hatásaként átalakuló időfogalmat, a stabil szöveg, az stabil identitás (név), a stabil szerző felhőbe veszését, ezekkel párhuzamosan magának a tipográfiai térnek a dinamikusá válását, vagy a globális helymeghatározás rendszerének romboló hatását az abszolút helymeghatározás hagyományára, és ennek következményeit a megélt tér tapasztalására stb. Hargitainak elsősorban nem a technológiai váltás következtében megváltozó világkép a témája, hanem az, hogy miként alakul át megszüntetetten is megőrződőként a tipografikus tér az új mediális galaxisban. Példái szerteágazóak, ennek következtében válassza jó értelemben nem forradalmi: a tipografikus médium és a tipografikus ember tovább él.

A „McLuhan üzenetei”-konferencia utolsó szekciójának címe ez volt: „Reprezentáció, mediatisált én, dekonstrukció”. A jelen válogatás utolsó három tanulmánya ennek keretében hangzott el előadásként. Fehér Katalin újmédia-kutató tanulmányában a kortárs médiatechnológiák konkrét identitáskonstruáló felületeit és eszközparkját elemzi „Az üzenet ÉN vagyok” című tanulmányában. (A közösségi platformok énmegjelenítési lehetőségeivel, a tech-

nológia általi „bátorítással” Pólya Tamás is foglalkozik tanulmányában.) Fehér az újmédia kontextusában vizsgálja az énkép megalkotásának és reprezentációjának lehetőségeit, és ebben a tekintetben vezető dinamikus metaforái az áramlás, a performance és az augmentáció. „Az én médiatechnológiái” című tanulmány Hermann Veronikától az előzőhöz hasonló módon és címe szerint ugyancsak a szubjektum önreprezentációját kutatja, de más szempontból, ugyanis vizsgálati tárgya a divat és a test, és mindez nem a Web 2.0 hálózati kontextusában, hanem a modern és posztmodern kultúrában. A tanulmányíró Foucault-t és McLuhant olvassa együtt, és a testet egy fogalmi sorozat részének tekinti, amelyben minden tag hatással van a többire: divat, médium, technológia, társadalom, anyagosság. Megvilágítja annak a jelenkorig tartó történeti folyamatnak néhány állomását és példáját, melynek során egyrészt a test diskurzus általi mindenkori alakíttottságát kiegészíti az egyszerre jelként funkcionáló és ugyanakkor anyagi viselet, másrészt írható felületként megjelenik a ruhán túl a bőr és a test. Smid Róbert tanulmánya ezen a ponton kapcsolható Hermann Veronikáéhoz: az írás tematizálásával. Bár egyértelműen másként érti tágan az írást, ugyanis Hermannal ellentétben, aki a látható nyomhagyás irányába tágítja a fogalmat, Smid gondolatmenete a dekonstrukció írásfogalmán alapul, és a hétköznapi írásfogalmon túl bevezeti az elkülönülődként értett és nem fenomenalizálható ősrítást, ami egyáltalán bármiféle érzékelés és artikuláció feltétele. A tanulmány egyrészt érinti azt a nem kevés hasonlóságot, mely a mcluhani diskurzus és a derridai diskurzus között fennáll. Többek között a médiumoknak a tartalommal szembeni külsődlegessége és másodlagossága koncepciójának kritikájáról van szó, továbbá annak belátásáról, hogy a médiumok performatív módon működnek, fordítói potenciállal rendelkeznek és figuratív természetűek. Másrészt rámutat az alapvető különbségre is: az írás McLuhannél származtatott, külsődleges médium, mivel a beszédnek alárendelt. A nyelvet joyce-i módra megbolygató betű- és szójátékaival McLuhan éppen hogy ellentmond önmagának és a fenti hierarchiának. Az eredmény: a nyelvi (retorikai) transzparencia berekesztődése, vagyis az írás valódi, mcluhani értelemben vett médiummá avanzsálása, illetve ennek (akár tudattalan) diszkurzív regisztrálása McLuhan részéről. Smid tanulmánya ennél jóval több témát érint, melyekre ebben a bevezetőben nem térhetek ki részletező módon. De ez áll a többi, itt közölt szövegre is. Problémafelvetéseik gazdagsága nem máshol, csak olvasásuk során bomlik ki.

E bevezetést azzal a megállapítással zárom, hogy a *Replika* oldalai valóban adekvát felületként adnak otthont a jelen válogatásnak. Ennek belátásához az olvasónak azt kell felidéznie, hogy milyen szerzőket publikált e lap az elmúlt néhány évben, akik a száz éve született Marshall McLuhannel, az ún. torontói iskola vezető alakjával, valamint a másodlagos szóbeliség elméletével közvetlen kapcsolatba hozhatók. Például McLuhan elméletében a középkeleti szó- és írásbeliségről értekező Hajnal István magyar történész konkrét hatását lehet kimutatni. Balogh Józsefnek a húszas-harmincas években, Milman Parry balkáni terepmunkáival párhuzamosan végzett filológiai kutatásai szintén szinkronban voltak a másodlagos szóbeliség elméletének nyugati megalapozásával. A *Replika* tehát szerzői között tudhatja a közvetlen vagy közvetett módon McLuhan-előd Hajnal Istvánt és Balogh Józsefet, akik egyben a magyar kommunikációkutatás úttörői is. A mostani válogatás ezt a sort, ezt a hagyományt folytatja. McLuhan üzeneteinek érkeztetése új hullámban folytatódik a róla érkező régi és új generációk jóvoltából.